

Dubravka Botica

Filozofski fakultet, Zagreb

Zvonici građeni po uzoru na stari zvonik zagrebačke katedrale

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

predan 6. 11. 2001.

Sažetak

U radu su obrađena četiri zvonika, župnih crkava u Hrvatskom zagorju, koji su građeni od kraja 18. do polovine 19. stoljeća; zvonik župne crkve u Krapini, s kraja 18. stoljeća, u Zagorskim Selima iz 1829. g., u Kraljevcu na Sutli iz 1836. g., te zvonik u Donjoj Stubici, dovršen 1846. godine. Svi zvonici svojom formom i kupolastom kapom zaključka s lanternom oponašaju stari zvonik zagrebačke katedrale, koji je u prvoj polovini 17. stoljeća gradio južnonjemački graditelj Hans Alberthal, a uklonjen je u Bolléovoj obnovi katedrale nakon potresa 1880. godine. U razdoblju kraja 18. i početka 19. stolje-

ća, nakon crkvenih reformi u doba M. Vrhovca, župnici, svjesni svoje važnosti u novom dobu koje je nastupilo za crkvu, iniciraju obnovu župnih crkava i zvonika. Biraju kao uzor upravo katedralni zvonik, kao najvažniji spomenik u biskupiji. Uvažavajući starinu i važnost svojih crkava, oblikovanjem zvonika pozivaju se na Zagreb kao crkveno, ali i umjetničko središte. Dokumentiran je primjer župnika iz Zagorskih Sela, koji u svom zapisu u Župnoj spomenici, opisuje samu gradnju zvonika iz 1829. g., ali i tijek odabira oblika, pri čemu je on sam odabrao »najstariji oblik u biskupiji«.

U ovom radu obrađena je grupa zvonika župnih crkava u Hrvatskom zagorju, potkraj 18. i iz prve polovine 19. stoljeća, koji svojom formom i osobito kapom zvonika oponašaju stari zvonik zagrebačke katedrale. Riječ je o četiri zvonika, na župnim crkvama u Krapini, Zagorskim Selima, Kraljevcu na Sutli i Donjoj Stubici. Još je Gj. Szabo izdvojio navedene zvonike kao posebnu grupu, ali ih nije temeljitije obradio.¹ Vezu s katedralnim zvonikom uočavali su i autori koji su nakon njega obrađivali navedene spomenike.² Zvonici svojom formom djeluju monumentalno i znače najvažniji vizualni motiv u krajoliku ili vizuri naselja, što osobito vrijedi za zvonik župne crkve sv. Katarine u Zagorskim Selima. Sama forma tijela ovih zvonika je jednostavna, u zatvorenom kubičnom tijelu zvonika su mali otvori, a zaključak kupolaste kape polukružnog presjeka još pojačava dojam zatvorenosti.

Svi zvonici, osim krapinskoga koji je oblikovan potkraj 18. stoljeća, građeni su ili obnovljeni u kratkom vremenskom razmaku: u Zagorskim Selima 1829. g., Kraljevcu na Sutli 1836. g., i Donjoj Stubici 1846. godine. Nije sačuvan jedino zvonik u Krapini jer je zamijenjen historicističkim početkom 20. stoljeća. Svojom oblikom navedeni zvonici izdvajaju se od izgradnje tog vremena, kraja 18. i početka 19. stoljeća, kada prevladavaju razvijene kasnobarokne forme zvonika »nad pročeljem«, lakših s vitkim baroknim kapama ili klasicistički oblikovani zvonici. Tu je zastupljen odabir tradicionalne forme, prvenstveno u kapi zaključka, ali i u ma-

sivnom i zatvorenom tijelu zvonika, koje je u slučaju crkve u Donjoj Stubici i u Krapini uvjetovano ranijom izgradnjom.

Zvonici ove grupe pripadaju starijim crkvama, koje postoje još od srednjeg vijeka, osim novoizgrađene crkve u novoosnovanoj župi u Kraljevcu na Sutli.³

Za oblikovanje ovih zvonika predložak je bio južni zvonik zagrebačke katedrale, srušen u potresu 1880. godine, no zvonici se međusobno i razlikuju. Uzor katedralnog zvonika iz prve polovine 17. stoljeća nije uvijek jednako oponašan, nego je prilagođen konkretnoj situaciji. Zvonici su, osim u Kraljevcu na Sutli, podignuti na mjestu starijih ili su raniji zvonici dograđeni, tako da i ranija izgradnja uvjetuje njihov izgled.

Već su otprije poznati povijesni podaci za župne crkve u Donjoj Stubici i Krapini, a ovdje donosim dosada neobjavljene podatke o izgradnji zvonika u Kraljevcu na Sutli i u Zagorskim Selima, koji je detaljno dokumentiran, a ujedno je i najraskošniji zvonik u ovoj skupini.

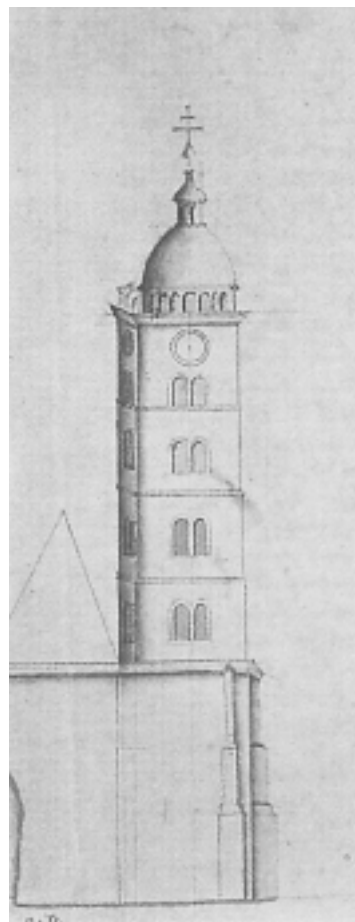
Zvonik zagrebačke katedrale

Južni zvonik zagrebačke katedrale sv. Stjepana građen je u prvoj polovini 17. stoljeća, u sklopu ranobarokne obnove katedralnog sklopa (sl. 1). Srednjovjekovna katedrala je često obnavljana, a u 16. stoljeću se utvrđuje. Utvrde su građene

1. Zagreb, snimak katedrale prije rušenja i obnove 1880. (fototeka Muzeja grada Zagreba)

1. Zagreb, photo of Cathedral before demolition and refurbishment, 1880

2. Zagreb, Alberthalov nacrt južnog tornja katedrale (prema L. Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*)

2. Zagreb, Alberthal's blueprint of the Cathedral's south bell-tower

i ranije, nakon 1463. i pada Bosne pod Turke, a zidane se grade od 1512. do 1520. godine.⁴ Pod stalnom prijetnjom turskih upada, jer su Turci pustošili i okolice Zagreba, nije bilo moguće graditi zvonik za koji su već postojali srednjovjekovni temelji. Nakon prestanka neposredne ratne opasnosti, u povoljnijim uvjetima, ponovo se javlja ideja o potrebi gradnje zvonika. Nakon požara 1624. godine katedrala se obnavlja, a biskup Franjo Ergeljski potpisuje s graditeljem Ivanom Alberthalom ugovor o gradnji zvonika. Novi zvonik podiže se na starijim temeljima, a u ugovoru su određeni i detalji, kao što su profilacije i okviri prozora (sl. 2).⁵ Prema istraživanjima Đ. Cvitanović,⁶ graditelj zvonika je južnonjemački graditelj Hans (Ivan) Alberthal. Autorica mu je usporedbom, dokumentima i prema stilskim karakteristikama pripisala južni zvonik katedrale u Zagrebu.⁷ Hans Alberthal u Zagrebu je boravio od 1633. do 1648. godine, kada je poginuo nesretnim slučajem upravo na gradilištu katedrale. Sam zvonik građen je od 1633. do 1641. godine, a kapa je postavljena 1643.⁸ godine. Na zvoniku, koji ima više karakteristike fortifikacijske arhitekture nego zvonika katedrale, autorica nalazi upravo odlike arhitekture dvoraca tog arhitekta. Navodi da je građen u »čistim kubičnim formama, zatvorene

mase, sa malo arhitektonskog raščlanjenja».⁹ Vrijednost graditelja proistječe iz činjenice da je svoj graditeljski jezik izvrsno prilagodio danoj situaciji. Naime, samo se ovakav zatvoreni i masivan tip građevine, koji više odgovara obrambenoj arhitekturi, mogao uklopiti u postojeće stanje katedrale s početka 17. stoljeća. Podsjetimo, tada je srednjovjekovna crkva ograđena masivnim renesansnim utverdama sa cilindričnim kulama. Na masivnim srednjovjekovnim temeljima zvonika su gotički potpornjaci, a iznad se niže pet katova Alberthalova zvonika, koji su odvojeni vijencima jednostavne profilacije. Kao na gotičkom zvoniku, svaki kat se znatno sužuje, a rastvoren je samo jednostavnom biforom. Bifore imaju renesansne klesane okvire i postupno su sve većih otvora. Svaki kat se znatno smanjuje, na završnom, najmanjem, smješten je sat, a iznad njega završna terasa s kupolastom kapom i lanternom, ukrašena slijepim lukovima. Suženje, smanjenje katova, kao i završna »glorijeta« daju dojam vitkosti ovome inače zdepastom zvoniku te olakšavaju formu. Ono što odaje stvaralačku osobnost graditelja jest upravo oblik kape zvonika, »velške kupole« ili kupolaste kape¹⁰ koje je Hans Alberthal primjenjivao u gradnji dvoraca. Zvonik se vizualno svojom masom više uklapa u renesansni sis-

3. Zagreb, franjevački samostan, kapela sv. Franje Asiškog, *Sveti Franjo Asiški u Zagrebu i Kata Galović*, 1683. (Strossmayerova galerija HAZU, Schneiderov fotografski arhiv)

3. *Saint Francis of Assisi in Zagreb and Kata Galović, Zagreb, Franciscan Monastery, Chapel of St. Francis of Assisi, 1683* (Strossmayer Gallery of the Croatian Academy of Sciences and Arts)

tem fortifikacija, nego što pripada crkvi. U vrijeme prve polovine 17. stoljeća važna je upravo ta dvojna uloga, zvonik katedrale bio je u vizualnom pogledu i dio obrambenih utvrda. Iako nije bio trenutak za raskošne zvonike,¹¹ suvremenici ga doživljavaju kao monumentalan ukras, što je vidljivo na prikazima toga doba¹² (sl. 3).

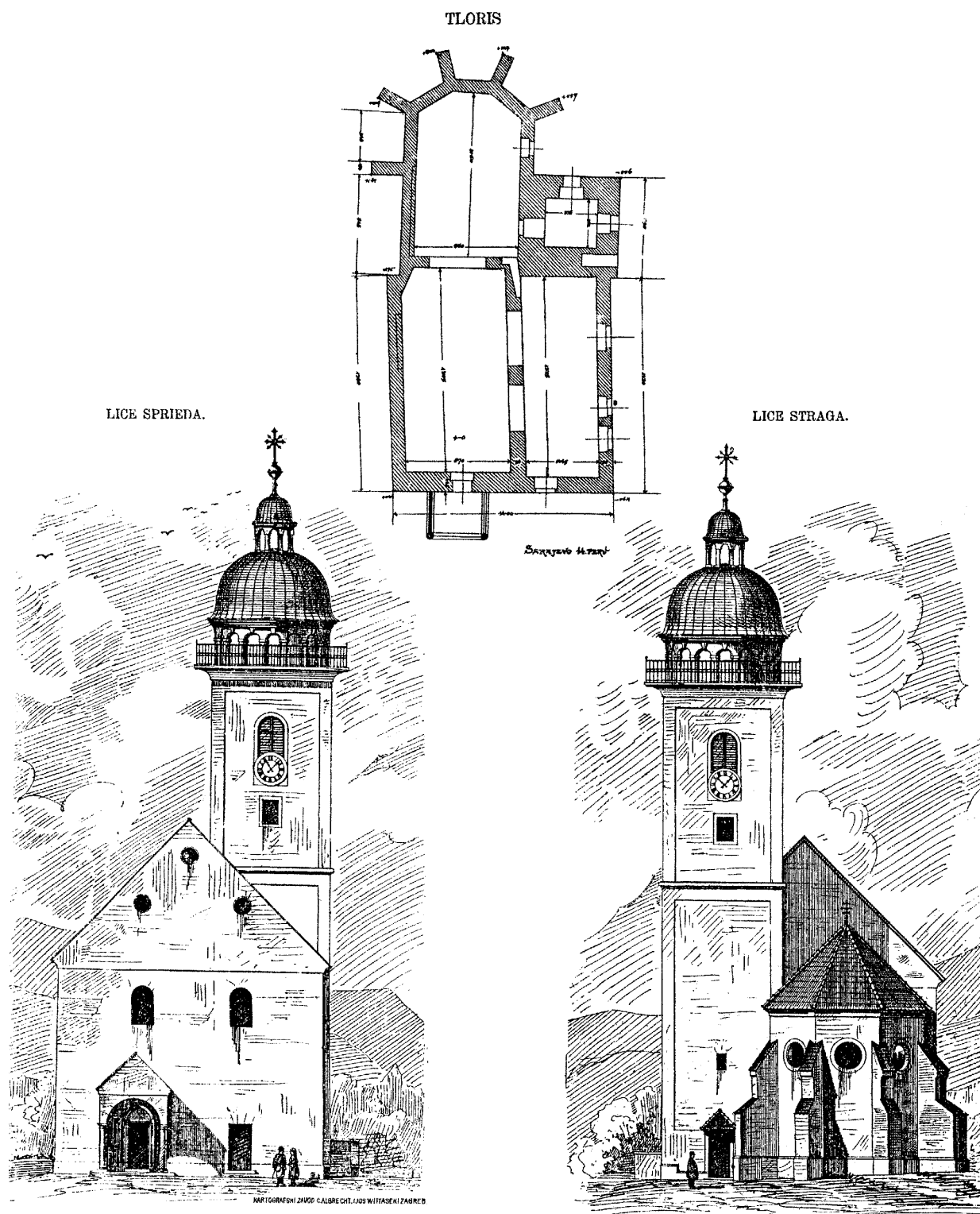
Odnos zvonik – crkva

Nakon gotovo dva stoljeća ta naizgled zastarjela forma zagrebačkog katedralnog zvonika postaje ponovo aktualna, služi kao uzor navedenim zvoncima. Za područje Hrvatskog zagorja, gdje je nastala promatrana grupa zvonika, istražen je tijek razvoja forme i položaja zvonika u odnosu na korpus crkve.¹³ U srednjem vijeku varira položaj zvonika te se grade bočno uz pročelje ili uz tijelo crkve.¹⁴ Takva je situacija i na srednjovjekovnoj župnoj crkvi u Krapini, gdje je zvonik prigrađen s južne strane. Početkom 16. stoljeća ustalio se položaj i tip »zvonika pred pročeljem«,¹⁵ gdje je tijelo zvonika, oblikovano u duhu obrambenih zvonika ranijeg raz-

doblja, s tradicionalno masivnim i zatvorenim tijelom, postavljeno pred liniju pročelja crkve, a prizemlje zvonika služi kao ulaz u crkvu. Zvonici tog tipa grade se u kontinentalnoj Hrvatskoj sve do u 18. stoljeće, kada se, osobito u drugoj polovini stoljeća, javlja tip zvonika »iza pročelja«. Ovakav zvonik se konstrukcijski oslanja i na nosače u unutrašnjosti crkve, te čini jedinstvenu, organsku cjelinu sa samim pročeljem, nastavljajući ga vertikalno.¹⁶ Ovaj način gradnje zvonika nastavlja se i u 19. stoljeću, ali je tada arhitektonska artikulacija klasicistička a linije pročelja su smirenije.

Zvonici ove grupe primjer su svjesnog biranja tradicionalne forme, i to i u položaju, pred pročeljem, i obliku zatvorenog tijela zvonika. Smještaj je, kao i kod zagrebačke katedrale, uvjetovan ranijom izgradnjom, osim u Kraljevcu na Sutli. Zatvoreno i masivno tijelo zvonika je nastavljanje tradicije gradnje u Zagorju, a i uzor s katedrale je jednako oblikovan. Alberthalov zvonik ima pet katova, rastvorenih samo malim biforama i odijeljenim vijencima. Ovi zvonici su niži, te nisu horizontalnim profilacijama podijeljeni na katove, nego samo otvorima, ali u oblikovanju kupolaste kape s lanternom ponavljaju predložak sa zvonika katedrale u Zagrebu.

STARA ŽUPNA CRKVA SV. NIKOLE U KRAPINI.

4. Krapina, stara župna crkva sv. Nikole (objavio M. Pilar u: *Nova župna crkva u Krapini*, »Viesti društva inženira i arhitekata«, 1/1904)

4. Krapina, old parish church of St. Nicholas (M. Pilar)

Krapina – Župna crkva sv. Nikole

Župna crkva sv. Nikole u Krapini¹⁷ je gotička crkva, koja se spominje još 1334. godine, u popisu župa arhiđakona Ivana.¹⁸ Obnavljana je u više navrata, tako joj je u 17. stoljeću prigraden brod. Crkva je srušena 1901. godine te je zamijenjena historicističkom građevinom izvedenom prema projektu arhitekta Josipa Vancaša.¹⁹ Zvonik je u svojim temeljima još gotički, podignut u 15. stoljeću uz južnu stranu svetišta.²⁰ Župnik Gorup dao ga je povisiti 1748. g., te je tada pokriven baroknom kapom. Nakon požara koji je zadesio crkvu 1786. g., u kojemu je izgorjela i kapa zvonika, zvonik je obnovljen i načinjena je »nova na formu kape na tornju katedrale u Zagrebu,²¹ s kupolom od bakra i okolo nje u četverokutu željezna ograda.«²² Milan Pilar u izvještaju o gradnji nove crkve²³ donosi podatak da ga je dao graditi grof Oršić, krapinski župnik, nakon velikog potresa 1775. godine²⁴ i donosi crtež starog zvonika. Zvonik je u donjem dijelu ostao sačuvan, ali je izgrađen novi zaključak.²⁵ Izgled starog zvonika ostao je sačuvan u crtežima (sl. 4). Zatvoreni volumen tijela zvonika prigraden je s južne strane crkve, a ne pred pročeljem kao ostali zvonici u okviru grupe. Na prikazima se vidi izgled kupolaste kape s lanternom, te ograde oko četverokutne terase kojom je zaključeno tijelo zvonika, kao što je i na ostalim, očuvanim zvonovima ove grupe, kao i podjela tijela zvonika horizontalnom artikulacijom.

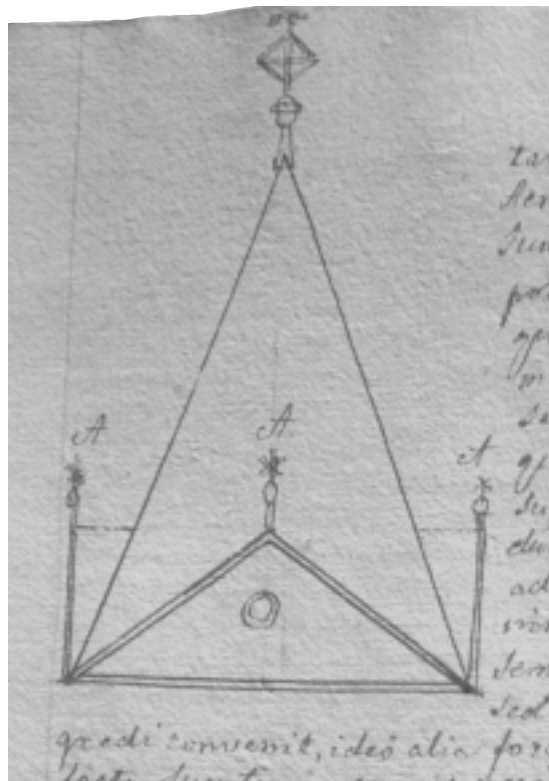

5. Zagorska Sela, zvonik župne crkve sv. Katarine (foto: D. Botica)
5. Zagorska Sela, bell-tower of St. Catherine's Parish Church

Zagorska Sela – Župna crkva sv. Katarine

Crkva jednakog titulara na tome mjestu spominje se još 1334. godine.²⁶ Potkraj 17. stoljeća²⁷ građena je nova crkva, koja je imala jednak položaj zvonika. U više navrata je popravljena i dograđivana,²⁸ a današnji izgled dobila je u 19. stoljeću. Sam zvonik²⁹ građen je 1829. g., na inicijativu župnika Emerika Pendelina, kada je stari zamijenjen, zbog trošnosti i čestih oštećenja gromom. Sačuvan je opis gradnje u *Župnoj spomenici*³⁰ iz te godine, gdje se nalazi i crtež kape starog zvonika. Jedino je za ovaj zvonik poznato i ime graditelja, koje je sačuvano u spomenutom opisu. To je Mathias Ledinszky, voditelj radionice u Zagrebu, inače lokalni župljanin.

Ovaj zvonik je najsloženiji u okviru navedene skupine (sl. 5). Građen je pred pročeljem crkve, a kroz svođeno prizemlje zvonika ulazi se u crkvu. Gređem je podijeljen u dva dijela, u donjemu je raščlanjen pravokutnim portalom, iznad kojega je polukružno zaključena niša s kipom Bogorodice, te slijepim prozorom iznad nje. Uz rubove su pilastri, izrađenih kapitela i rubova tijela. Baza gornjeg dijela raščlanjena je ogradom od prislonjenih balustara, koju obrubljaju postamenti pilastara, s različito profiliranim kapitelima.³¹ Iznad je bifora upisana u kvadrat, a ispod zaključnog vijenca sunčani sat. Tijelo zvonika zaključeno je četverokutnom terasom, koja okružuje užu cilindrični dio. Taj nastavak zvonika raščlanjen je tamnim pilastrima i slijepim arkadama, a zaključen je kupolastom kapom i visokom lanternom oblika lukovice. Zvonik obiluje arhitektonskom plastikom, za razliku od ostalih zvonika ove skupine koji su jednostavniji u raščlambu. Župnik Pendelin u spomenici izričito navodi da je odabrao »najstariji oblik u biskupiji«, te se može smatrati da

6. Zagorska Sela, crtež stare kape zvonika (Župna spomenica župe sv. Katarine)
6. Zagorska Sela, drawing of the old bell-tower crown (St. Catherine's Parish Record)

7. Kraljevec na Sutli, župna crkva sv. Trojstva (fototeka Instituta za povijest umjetnosti)

7. Kraljevec na Sutli, *Holy Trinity Parish Church*

8. Donja Stubica, župna crkva Presvetog Trojstva (fototeka Instituta za povijest umjetnosti)

8. Donja Stubica, *Most Holy Trinity Parish Church*

je zvonik građen izravno po uzoru na zagrebački katedralni zvonik, a i sam graditelj zvonika, Mathias Ledinszky, ima radionicu u Zagrebu. Ovaj zvonik pokazuje i najviše sličnosti s uzorom. Dok ostali zvonici uglavnom oponašaju zagrebački zvonik samo u obliku kape, tu je ponovljeno i tijelo zvonika, odnosno njegova artikulacija. Jedino se tu kao oblik otvora nalazi bifora unutar pravokutnog okvira, koju je imao i Alberthalov zvonik, kao i vijenac lukova na cilindričnom tijelu kao ukras. Ponavlja i smještaj i oblik sunčanog sata ispod vijenca zvonika. Zaobljena i trbušasto naglašena artikulacija, na balustrima, kao i mekane linije kapitela pilastara, te koloristički odnos oker zida i bijele profilacije i tamnije na zaključku, kao i bogatstvo profilacija govore o nastavljanju barokne tradicije pri gradnji ovog zvonika. O višoj kvaliteti gradnje i školovanijem graditelju, uz bogatu i izrađenu artikulaciju govori i pokušaj »superponiranja« pilastara, odnosno razlika kapitela u donjem i gornjem dijelu, kao i odmjereni položaj u krajoliku. Crkva sa zvonikom pred pročeljem smještena je na povišenome mjestu, te nadvisuje važnu prometnicu prema Sloveniji, iz daljine djeluje osobito monumentalno. Sklop zvonika i bočne fasade kapele i sakristije, zaključene trokutastim zabatom pojačavaju taj dojam. Starina i kvaliteta ranijeg zvonika obvezali su nove graditelje 19. stoljeća da dostojno zamijene stari zvonik, odabirući »najstariji zvonik« kao uzor te angažirajući školovanoga graditelja. Arhitekt vješto iskorištava »zadane« elemente kao što su položaj i raniji oblik zvonika, kupolasta kapa, te oblik otvora

bifora, i gradi skladnu i dojmpljivu cjelinu, još u duhu kasnog baroka, ali i s elementima novog stila, klasicizna.

Značajan je opis gradnje zvonika koji je sam župnik napisao u *Župnoj spomenici*, gdje se nalaze i podaci koju mogu objasniti kulturnu klimu tog vremena. Župnik Emerik Pendelin tako naglašava svoju ulogu te navodi da mu je umjetnik donio više od 20 nacрта, među kojima je on birao, vodeći se obvezom prema starome zvoniku, koji ih je svojom umjetničkom vrijednošću i starinom obvezao da pažljivo biraju i to ne nove oblike, koji samo imaju mnogo ukrasa, nego starije. Stoga odbacuje te nove oblike i bira oblik za koji smatra da je »najstariji oblik u biskupiji«, a to je prema njegovu mišljenju, upravo zvonik zagrebačke katedrale. Navodi, uz ime graditelja i voditelja radionice, Mathiasa Ledinszskog, i imena njegovih pomoćnika, župljana koji s njime rade.³² O uspješnoj gradnji govori opis iz spisa Varaždinske županije u kojima se zvonik opisuje kao »ukras čitave župe«. ³³ Vjerojatno su se i ostali župnici vodili sličnim kriterijima za gradnju, te iniciraju upravo postavljane ovog oblika kape zvonika. Riječ je o crkvama koje imaju dugu tradiciju, koje su lokalni župnici svjesni, i to ne samo kao činjenice dugog trajanja i kontinuiteta nego i kao estetskog kriterija koji uvjetuje i najnoviju gradnju.

Značajno je što u Spomenici postoji i crtež stare kape zvonika s označenim mjestom oštećenja, kao dokaz svijesti o važnosti ranijeg razdoblja i gradnje (sl. 6).

Kraljevec na Sutli – Župna crkva sv. Trojstva

Zvonik³⁴ se istodobno gradi sa župnom crkvom, na mjestu ranije kapele iz 1739. godine.³⁵ Osnivanjem nove župe nakon regulacije teritorija biskupije u doba M. Vrhovca, te porastom broja stanovnika javila se potreba za većom i primjerenijom građevinom, osobito jer se nalazi uz važnu prometnicu. Zvonik je datiran natpisom na ploči ugrađenoj iznad portala, a ta godina je potvrđena i u knjigama vizitacije te se datira u 1836. godinu.³⁶ I tu se i u natpisu spominje ime župnika, Potlačnika, kao osobe koja je zaslužna za izgradnju nove crkve.

Zvonik je rizalito istaknut, te se uzdiže iznad kosine krova (sl. 7). Oslanja se i na nosače u unutrašnjosti, unutar kojih je ugrađeno pjevalište, te tako konstrukcijski pripada grupi zvonika »iza pročelja«,³⁷ čime se izdvaja od ostalih zvonika ove grupe, koji su građeni kao zvonici »pred pročeljem«.

Podijeljen je vijencem koji kontinuirano i na pročelju, a u gornjem dijelu se sužava. U donjem dijelu rastvoren je samo pravokutnim portalom i polukružno zaključenim prozorom. U gornjem užem dijelu, koji se diže iznad krova, u loži zvona ima polukružno zaključene prozore a ispod su segmentno zaključeni. Tijelo zvonika završava terasom i ogradom, oko užeg cilindričnog tijela zvonika rastvorenog polukružnim prozorima i zaključenog kupolastom kapom s vitkom lanternom. Na zvoniku, kao i na vanjštini crkve, nema veće raščlamba osim jednostavno klasicistički izvedenih profilacija otvora sa zaglavnim kamenom. Iako konstrukcijski pripada novijem tipu zvonika i oblikovanja pročelja, koji se javlja u drugoj polovini 18. stoljeća, svojim oblikovanjem i zatvorenosću forme oponaša tradicionalan oblik zvonika »pred pročeljem«. U vizuri naselja zvonik je, radi pravilne orijentacije crkve, okrenut od glavne ceste, ali znači najizraženiju točku kada se približava naselju. Najjednostavniji je u okviru skupine.

Donja Stubica – Župna crkva sv. Trojstva

Slojevita povijest gradnje crkve, od gotičkog sloja do konačnog oblikovanja u 19. stoljeću, istražena je u radu Katarine Horvat-Levaj.³⁸ Autorica donosi podatke da je današnji izgled zvonika i pročelja crkve rezultat dviju intervencija 19. stoljeća. Ovaj položaj zvonika pred pročeljem spominje se već u 17. stoljeću,³⁹ a neorenesansna kapa zvonika zamijenila je baroknu lukovicu 1846. godine.

Zvonik je građen kao »zvonik pred pročeljem« početkom 17. stoljeća. Kasnija prigradnja kapela 1858. godine uz sam zvonik na pročelju dokinula je njegov gotovo samostalan volumen. Sada se samo blago rizalito ističe središnjom osi pročelja (sl. 8). U donjem dijelu rastvoren je polukružnim portalom, a gornji dio, koji obrubljuju pilastri, ima dva otvora, donji izdužen i polukružno zaključen, te gornji manji sa segmentnim zaključkom. Zvonik je zaključen četverokut-

nom terasom s ogradom, a cilindrično uže tijelo kupolastom kapom i visokom lanternom, jednako kao i na ostalim zvoncima ove grupe. Prije prigradnje kapela uz tijelo zvonika inao je oblik zvonika »pred pročeljem« te je u potpunosti bio srodan ostalim zvoncima. S obzirom na najkasniji datum oblikovanja zvonika u okviru ove skupine, tu je najmanje izražena raščlamba, koja je u potpunosti klasicistička.

Zaključak

Stari zvonik zagrebačke katedrale, građen u prvoj polovini 17. stoljeća, dio je novog stila, baroka, koji upravo zahvaljujući velikim narudžbama zahvaća i u ovu sredinu. Iako formom ne odgovara predodžbama o tom stilskom razdoblju, za suvremenike je bio znak novog vremena. Nakon obrambene arhitekture, nastupilo je i vrijeme za drugu vrstu arhitekture. No svijest o povijesnom trenutku nemirnog vremena, ali i ranija srednjovjekovna izgradnja uvjetuju oblik.⁴⁰ Odabir oblika zvonika župnih crkava u Zagorju bio je u prvoj polovini 19. stoljeća uvjetovan i ranijom gradnjom, a ne samo oponašanjem uzora. Iskazuje se svijest župnika o starini crkava te njihove obveze da u trenutku obnove daju svoj pečat, ali uvažavajući postojeće stanje. Koliku su važnost tome pridavali govori dokumentirani primjer župnika iz Zagorskih Sela, koji se osjećao obavezan poštovati ne samo starinu ranijeg zvonika nego i njegovu umjetničku vrijednost, dakle zastupljen je i estetski kriterij. On je izražen i u obrazloženju učinjenog odabira, traži se dostojanstven oblik, a ne »novi, koji samo obiluje mnoštvom ukrasa«.⁴¹ Biranje oblika s početka 17. stoljeća rezultat je jakog uzora najvažnijeg spomenika u biskupiji, katedrale, ali ima i drugu pozadinu. »Najstariji oblik u biskupiji«⁴² znači ugledanje na Zagreb kao crkveno ali i jako umjetničko središte, te je odraz jačanja svijesti o međusobnoj povezanosti ovog prostora i na umjetničko-oblikovnoj razini.

Znakovita je i činjenica da se kao inicijator gradnje više ne javlja plemstvo, iako ono još zadržava patronatsko pravo nad crkvama, nego su to župnici.⁴³ Svjesni su svoje važnosti i mogućnosti u danom povijesnom trenutku te navode svoja imena u spomenicima i pločama postavljenima na crkve. U doba crkvenih reformi M. Vrhovca i regulacije teritorija biskupije te osnivanja novih župa nakon 1789. godine, nastupilo je novo doba i za crkve na ovom području. One ne mijenjaju samo svoj opseg i raspored župa, nego time i izlaze iz feudalnog doba. Župnici, kao rijetki obrazovani ljudi toga vremena, pripadaju i novom društvenom sloju, koji se počinje razvijati. Upravo će taj društveni sloj biti nosilac novih težnji, koje će se izraziti i umjetnosti i u gradnji.⁴⁴ Stoga odabir oblika zvonika i zaključka koji se gradi nakon pres-tanka neposredne opasnosti turskog osvajanja, u prijelomno vrijeme buđenje nacionalne svijesti dva stoljeća kasnije nije slučajna niti samo pasivno oponašanje uzora.

Korištene kratice:

NAZ – Nadbiskupski arhiv Zagreb
 Kan. viz., prot. – Kanonske vizitacije, protokol
 HDA – Hrvatski državni arhiv

Izvori:

1. HDA, Varaždinska županija, kt. 382, spis 728/1830
2. *Liber Memorabilium Parochia S.Catherina in Szella*, od 1806. g., čuva se u župnom uredu župe sv. Katarine u Zagorskim Selima
3. NAZ, Kan. viz., prot. 153/II, 1692, fol. 99.
4. NAZ, Kan. viz., prot. 156/V, 1739, str. 19.
5. NAZ, Kan. viz., prot. 156/V, 1742, str. 180.
6. NAZ, Kan. viz., prot. 159/VIII, 1840, str. 297.
7. Noršić V., Povijest župe Krapina, rukopis u NAZ, u ostavštini Đure Pukeca

Bilješke

1
Gj. Szabo, *Kroz Hrvatsko zagorje*, Zagreb, 1939, 1971, str. 58, u opisu župne crkve u Zagorskim Selima: »... dovode nas cestom do prelijepo položenog sela: Sela Zagorskih, gdje se na brijegu diže lijepa crkva prastare župe, koja ima toranj pokriven kao toranj stare zagrebačke katedrale. To je nekako postalo uzorom, v. Krapinu, Kraljevec, Stubicu itd.«

2
A. Horvat u pregledima spomenika objavljenima u časopisu »Kaj«, te **K. Horvat-Levaj** u članku o župnoj crkvi u Donjoj Stubici.

3
 Župa sv. Trojstva u Kraljevcu na Sutli osnovana je odvajanjem teritorija od stare župe u Rozgi u crkvenoj reformi teritorija biskupije 1789. g. Postojala je kapela istog titulara na tome mjestu, građena u 18. st., koja je zamijenila raniju drvenu građevinu. Tako i ovaj lokalitet ima dugu tradiciju.

4
L. Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb, 1991, str. 73–75.

5
L. Dobronić, nav. dj., donosi tekst ugovora u cijelosti, kao i prijevod latinskog teksta, gdje piše: »... prozore, vješto izgrađene također od uglađenog i klesanog kamena, izbočene kao ukras, dodajući zatim, za razlikovanje tih katova, isto tako izbočene prstene od vješto isklesanog kamena, naokolo oko pojedinih katova«, str. 37, te donosi i Alberthalov nacrt južnog zvonika, str. 38. iz rukopisa kanonika A. Zdenčaja o povijesti Zagrebačke biskupije, Biskupijska knjižnica u Đakovu, VIII, 57, br. 528.

6
Đ. Cvitanović, *Graditelj Hans Alberthal*, »Radovi Instituta za povijest umjetnosti«, 8/1984, str. 63–71.

7
 Hans Alberthal je ranobarokni južnonjemački graditelj, koji je »izumio« tip jednobrodne crkve s kapelama karakteristične za srednjoeuropsko područje, građene konstrukcijom s *wandpfeilerima*. Taj tip arhitekture zastupljen je i u Zagrebu i sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

8
 Ugovor o postavljanju kupole na zvoniku katedrale, pisan na kajkavskom, potpisan je 4. rujna 1643, **L. Dobronić**, nav. dj., str. 39.

9
Đ. Cvitanović, nav. dj., str. 67.

10
Đ. Cvitanović, nav. dj., str. 66–67, navodi sličnost sa Alberthalovom dvorskom crkvom u Neuburgu, čiji zvonik ima jednako oblikovan završetak, s »velskom kapom«. »Velška kapa« je njem. termin (»Wel-sche Haube«) za kupolastu kapu zvonika, najčešće na poligonalnoj osnovi, koja nema pravilan polukružan presjek, nego je u donjem dijelu konkavna, često zaključena lanternom. Javlja se u arhitekturi njemačkog područja u manirizmu i osobito u baroku.

11
 Iz: **A. Deanović, Ž. Čorak, N. Gattin**, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb, 1988, u: **A. Deanović**, *Zagrebačka katedrala od XI. do sredine XIX. stoljeća*, str. 73.

12
 Tako je u kapeli u franjevačkom samostanu na Kaptolu, na slici *Sveti Franjo Asiški u Zagrebu i Kata Galović*, iz 1683. g., gdje je u pozadini iza likova prikazan Zagreb, odnosno katedrala, zvonik prikazan kao vitak volumen koji znatno nadvisuje katedralu, s vitkom izduljenom formom uklapa se u njen volumen, a zaključak djeluje upravo raskošno, kao paviljonska arhitektura, iako je zapravo bio jednostavne cilindrične forme s artikulacijom, i zaključen kupolom s lanternom. Ovaj podatak zahvaljujem doc. dr. Sanji Cvetnić.

13
D. Vukičević-Samaržija, *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*, Zagreb, 1993, str. 50–51 opisuje taj razvoj i mijene položaja zvonika.

14
 Tako je i katedralni zvonik iz prve polovine 17. st. građen s južne strane pročelja, što su uvjetovali stariji temelji zvonika.

15
D. Vukičević-Samaržija, nav. dj., str. 51.

16
 Za ovaj oblik zvonika upotrebljavaju se oba termina, zvonik »nad pročeljem« ili »iza pročelja«. Riječ je o zvoniku koji ima vanjske nosače u ravni pročelja, ali i unutarnje, u prostoru crkve, zato termin »iza pročelja«, a nadvisuje pročelje tako da je prednji zid u istoj ravni kao pročelje, te ga vizualno nastavlja u visinu, zato i termin »nad pročeljem«. Prvi takav zvonik u kontinentalnoj Hrvatskoj javlja se na uršulinskoj crkvi u Varaždinu, 1712–1726. g., ali prevladava od 1750-ih nadalje kao dominantan oblik. Zvonici su organički spojeni u jedinstvenu cjelinu sa širim pročeljem. Zaključeni su vitkom baroknom kapom. Ovaj oblik zvonika utječe i na oblikovanje unutrašnjosti crkve, pjevalište je smješteno unutar nosača zvonika, te omogućava dinamičko oblikovanje prostora povijenim ogradama pjevališta. U klasicizmu se konstrukcija zadržava, ali je artikulacija smirenija. Ovaj razvoj forme zvonika je na primjerima iz ludbreškog kraja opisala **K. Horvat-Levaj**, *Sakralna arhitektura*, u: *Umjetnička topografija Hrvatske, Ludbreg, Ludbreška Podravina*, Zagreb, 1997, str. 134.

17
 Za povijesne podatke o crkvi korišten je rukopis *Povijest župe Krapina V. Noršića*, koji se nalazi u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu, u ostavštini Đure Pukeca.

18
J. Buturac, *Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine*, »Starine JAZU«, br. 59, 1984, str. 43–108.

19
M. Pilar, nav. dj., str. 7, »rušenje stare crkve započelo je 12. rujna 1901., postava i posveta temeljnog kamena obavljena je 3. studenoga 1901.«

20
D. Vukičević-Samaržija, nav. dj., str. 50–51, datira ga u 15. st., te navodi da nije građen pred pročeljem (kao ostali zvonici ove grupe) nego oponaša samostansku arhitekturu tog vremena i gradi se bočno.

21

Tu vezu spominje i **Gj. Szabo** »Spomenivši još i baroknu kapu tornja, veoma sličnu kapi zagrebačke stolne crkve prije potresa, bila bi građevina stare crkve u glavnom opisana.« u: Izvještaj o radu zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u godinama 1912. i 1913., »Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva« XIII, 1913–1914, str. 152, a na str. 155 donosi i crtež stare crkve sa zvonikom. Isti autor u djelu *Kroz Hrvatsko zagorje* za taj zvonik kaže: »... nestalo je stare župne crkve do koje je stajao toranj pokriven onakvim kubetom kako ga je imala i naša stara, istinska katedrala u Zagrebu«, str. 84.

22

V. Noršić, nav. dj.

23

»Viesti društva inženira i arhitekata«, br. 1, 1904. je tekst *Nova župna crkva u Krapini. Piše arhitekta Milan Pilar (Sa 5 nacrti)*, str. 5–9.

24

M. Pilar, nav. dj., str. 5, »*Grof Oršić (župnik 1776–1793) biti će, da je ispravio štete nastale velikim potresom od god. 1775., presvodio svetište, prepravivši i nekoje prozore, nadgradio emporu nad postranom ladjom i progradio nadkrovac nad ulazom i napravio novi toranjski krov u obliku kupole.*«

25

M. Pilar, nav. dj., str. 5, »*nova župna crkva sv. Nikole podignuta na mjestu stare crkve, koja je, osim tornja, do temelja porušena. Toranj je nadograđen i oblik mu je promjenjen.*«

26

U popisu župa arhiđakona Ivana iz 1334, **J. Buturac**, nav. dj., str. 105.

27

Crkva je građena potkraj 17. st., vizitator 1692. navodi da je »*murata cuius acta aedificata nondum tamen est facta totaliter*«, NAZ, Kan. viz., prot. 153/II, 1692, fol. 99.

28

Tako je 1742. prigradena kapela Žalosne Gospe, NAZ, Kan. viz., prot. 156/V, 1742, str. 180.

29

O zvoniku **Gj. Szabo**, v. bilj. 1. **A. Horvat** o zvoniku: »... a uz glavno pročelje toranj opet s kapom sličnom kapi starog tornja zagrebačke katedrale«, u: *Pregled spomenika kulture s područja općine Klanjec*, »Kaj«, br. 3, 1979, str. 27.

30

Liber Memorabilium Parochia S. Catherina in Szella, od 1806, čuva se u župnom uredu župe sv. Katarine u Zagorskim Selima. Zahvaljujem upravitelju župe vlč. Milanu Juraniću na mogućnosti uvida u tekst Spomenice.

31

Kapiteli donjeg dijela mogu se interpretirati kao omekšani i zaobljeni dorski oblici, dok su u gornjemu izrađeniji, s dentina ispod.

32

Ovdje donosim u cijelosti tekst iz Župne spomenice: *Anno curente 1829 majores quam unquam mihi im(m)aginabam sumtus ad Ecclesia facere sum evocatus. Turris attenim ab im(m)emorabili tempore ad formama adiacentem insecta licet ... ordinario teco tamen sapius fulmine tacta est tandem in juriio atjeris cespi, cruxes in humitatte posita nullatemus, firmari potuit, ut perpendiculariter staret, quia igitur ruinam totam tectum minatur, & jam pridem corruiisset nisi per murata triangula »A« quondam pro ornamento posito sustentatim fuisset, novum curandum erat. Verum quidem est, quod ad vetustam formam erectum minimum constitisset sed quia nos semper non saltem in moralitate sed etiam in Artificiis ultro progredi convenit,*

ideo alia forma eligenda erat, sed in defectu sumtuum omnes novissimas mihi per Artifices propositas rejecti & antiquissimam in Diocesi elegi, quam putabam adjectis non nobilis ornamentis pluribus placitu tam ... Paratis igitur per hyemem Materialibus (abtulit) se mihi Palerius lignariorum Mathias Ledinsky Parochianus domesticus & ante Annos septem colonus & Auriga mens Zagrabia locus laborans unaqua plus quam 20 Plana ornatissima mihi substracit assecurando quaecumque mihi placivirit, cum omni per me proponendo mutatione ille elaborare possit. Evocatus igitur per me vito vero Plano manus operi admovit nullogi ativo e civitate adtribito sodali cum Parochiano domesticus Martino Oczvirk, Martino Ullamecz & Martino Basian qua solabilibus constanter cum illo laborentibus catervariusque Parochianos operas manuales prostantibus a 29 Aprilis usque 19 Juli causas opera perduxit, quod 20 ejusdem novum Nodum cum cruce solariter turri apponere desinaverim...

33

U zapisima skupštine Varaždinske županije navode se sve intervencije na građevinama, zbog zapisa o troškovima, tako se za ovaj zvonik nalazi navod: *1830. Pro horologio in turri Ecclesia Parochialis Sancta Catharina in Szella, adaptanda reparationem inter plebam Parochianam ... et actualis Parrochus Szellensis Emericus Pendelin sub cuius sapienti administratione anno praterito est turris Ecclesia altius erecta, et novitus cupro tecta, existit Decori Parochia et transeuntum Conspectui exornatam probet faciem, hac etiam occasione spopondit quod intuitu Magistri. 6 may 1830, HDA, Varaždinska županija, kt. 382, spis 728/1830.*

34

Za njega **Gj. Szabo**, *Kroz Hrvatsko zagorje* navodi: »*Stoji tu Kraljevec, selo s crkvom, koja ima i sada krov tornja poput onog stare zagrebačke katedrale.*«, str. 55; **A. Horvat** donosi: »*Kapa zvonika svojim oblikom čuva uspomenu na srodan oblik kape čuvenog zvonika katedrale u Zagrebu, koji je nakon potresa (1880) porušio H. Bollé.*«, u: *Pregled spomenika kulture s područja općine Klanjec*, »Kaj«, br. 3, 1979, str. 26.

35

Dao ju je 1739. sagraditi Ladislav Erdödy, u NAZ, Kan. viz., prot. 156/V, 1739, str. 19.

36

DOMUS DEI ET
PORTA CŎLI
CURA PAROCHI PA: POT
LACHNIK AC LARGITATE
PAROCHIANORUM SURE
XIT ANNO DOM: 1836

te u vizitaciji 1840, NAZ, Kan. viz., prot. 159/VIII, 1840, str. 297.

37

V. i bilj. 16.

38

K. Horvat-Levaj, *Župna crkva Presvetog Trojstva u Donjoj Stubici*, »Peristil« 38/1995, str. 73–82.

39

K. Horvat-Levaj, nav. dj., str. 75, donosi podatak iz vizitacije 1622. u kojem se spominje »*campanile seu turis*«, kao i **J. Buturac**, *Stubica Gornja i Donja*.

40

Zvonik sa crkvom tako je činio »... jedinstveno i visokokvalitetno ambijentalna cjelina što je organski s vremenom izrasla na kaptolskoj uzvisini i srasla s njom«. **R. Ivančević**, *Tri primjera iz Bolléova opusa*, »Život umjetnosti«, br. 26–27/1978, str. 14.

41

Uz ograde ovdje se može govoriti i o kritici stila gradnje, u vrijeme kada nema »autentičnog« stila vremena.

42

»*antiquissimam (formam) in Diocesi elegi*«, Župna spomenica Zagorska Sela, župnik E. Pendelin, 1829.

43

U najranijem zvoniku na župnoj crkvi u Krapini inicijator gradnje jest plemić, grof Oršić, ali je on ujedno i lokalni župnik. Budući da je taj zvonik građen prije crkvene reforme koju provodi biskup M. Vrho-

vac, on se samo oblikovno uklapa u ovu grupu, ali ima različitu pozadinu gradnje.

44

Prvi zvonik u okviru skupine upravo se javlja u Krapini, najrazvijenijem mjestu u Zagorju, trgovištu gdje se razvio novi građanski sloj, koji će kasnije biti nosilac narodnog preporoda.

Summary

Dubravka Botica

Bell-Towers Built According to the Zagreb Cathedral Old Bell-Tower

The paper analyzes four bell-towers of parish churches in the Croatian Zagorje region built between the end of the 18th century and the second half of the 19th century. The bell-towers in question are the following: the bell-tower of the parish church in Krapina, from the end of the 18th century, the one in Zagorska Sela from 1829, the one in Kraljevec na Sutli from 1836, and the bell-tower in Donja Stubica, finished in 1846. All of these bell-towers imitate the old bell-tower of the Zagreb Cathedral, built in the first half of the 17th century by the south-German builder Hans Alberthal and removed during Bollé's refurbishment of the Cathedral after the earthquake in 1880. The likeness is apparent in the form of the bell-towers and in the cupola-like crown with the lantern. At the turn of the 18th and the 19th centuries, after the church reforms in Vrhovec's time, parish priests, conscious of their importance in the new era, initiated the refurbishment of pa-

rish churches and the erection of bell-towers. They chose as their model the Cathedral's bell-tower, it being the most important monument in the bishopric. Keeping in consideration the age and the importance of their churches, they referred to Zagreb as not only an ecclesiastical, but also artistic center. The documented example of the parish priest of Zagorska sela, who in his entry in the Parish Record described the building of the 1829 bell-tower, speaks also of the process of choosing the form, in which he himself had chosen »the oldest form in the bishopric«. The bell-towers in Zagorska sela and in Kraljevec na Sutli have been preserved in their original form, the bell-tower in Donja Stubica was changed when the chapels were added to the front, and the one in Krapina was removed during the demolition of the old church at the beginning of the 20th century.